ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ІНТЕГРАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ

PSYCHOLOGICAL SAFETY AS AN INTEGRATIVE CHARACTERISTICS OF PERSONALITY

Наукова і практична дискусія навколо поняття «безпеки» останніми роками посилюється, відображаючи підвищену для суспільства затребуваність соціальної, психологічної та фізичної захищеності особистості. Людина повсякчас перебуває в перманентному стані, який можна описати в термінах безпеки, від якого фактично залежить її подальша життєдіяльність. На суб'єктивному рівні стан психологічної безпеки особистість переживає як відсутність загрози значущим цінностям і психологічному комфорту в конкретних життєвих ситуаціях. Виявлено, що інтенсивність цих переживань визначається особливостями індивідуального осмислення дійсності. На соціальному рівні потреба в безпеці стає провідною, детермінуючи мотивацію соціальної поведінки особистості, специфічним чином трансформуючи інші базові групи потреб. З'ясовано, що у сучасній психологічній науці все частіше акцентується пошук інтегративних, об'єднавчих характеристик, які відображають у своїй єдності багатоаспектне бачення природної цілісності психічного явища. Адекватною філософською основою для розгляду психологічної безпеки як інтегративної характеристики особистості є теорія і методологія синергетики. У цьому напрямі психологічну безпеку можна визначити як інтегративну характеристику особистості, що визначає її можливість і здатність до самозбереження. Психологічна безпека як інтегративна характеристика особистості вміщує в себе психічні стани людини, що відображаються на безпеці життєдіяльності; властивості особистості, які віддзеркалюють безпеку її життя та діяльності; психічні процеси, які породжені життям і діяльністю людини та мають вплив на її безпеку. У статті психологічну безпеку розглянуто як іманентно притаманну особистості здатність зберігати свої системоутворювальні властивості, основні характеристики під час регресивних (шкідливих, дезорганізуючих, деструктивних, руйнівних) впливів із боку різних предметів зовнішнього або внутрішнього середовища.

Ключові слова: безпека, психологічна безпека, показники, структура, інтеграція, інтегративна характеристика, особистість.

The scientific and practical discussion around the concept of «safety» has intensified in recent years, reflecting the increased demand for social, psychological and physical protection of the individual. Man is always in a permanent state, which can be described in terms of safety, on which essentially depends his further life. At the subjective level, the state of psychological safety is experienced by the individual as the absence of a threat to meaningful values and psychological comfort in specific life situations. It is revealed that the intensity of these experiences is determined by the peculiarities of individual understanding of reality. At the social level, the need for safety becomes leading, determining the motivation of social behavior of the individual, specifically transforming other basic groups of needs. It has been found that the search for integrative, unifying characteristics, which reflect in their unity a multifaceted vision of the natural integrity of a mental phenomenon, is increasingly emphasized in modern psychological science. The theory and methodology of synergetic are an adequate philosophical basis for considering psychological safety as an integrative characteristic of personality. In line with this direction, psychological safety can be defined as an integrative characteristic of the individual, which determines its ability to self-preservation. Psychological safety, as an integrative characteristic of the individual, includes the mental states of man, which are reflected in the safety of life; personality traits that reflect the safety of his life and activities, as well as mental processes that are generated by human life and activities and have an impact on his safety. The paper considers psychological safety as an inherent ability of an individual to retain its system-forming properties, the main characteristics of regressive (harmful, disorganizing, destructive, destructive) influences from various objects of the external or internal environment.

Key words: safety, psychological safety, indicators, structure, integration, integrative characteristic, personality.

УДК 159.922.2-049.5:316.6
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.22.16>

Папуша В.В.

к.психол.н.,
доцент кафедри педагогіки, психології
та корекційної освіти
Рівненський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві можна виділити принципово нові соціальні виклики, які актуалізують потребу у психологічному осмисленні проблеми безпеки, такі як стрімкість змін соціального життя, яка знижує психологічний ресурс опірності негативним впливам середовища; різка «поляризація» суспільства за рівнем матеріальних доходів; втрата колишніх соціальних зв'язків колективної відповідальності, групової захищеності і необхідність персональної відповідальності за вибір стратегії життя; поява

в суспільстві нових категорій («мігрант», «вимушений переселенець», «боєць з позивним», «сепаратист»); зростання в суспільстві так званих соціальних хвороб, а саме наркоманії, ігromанії та інших форм залежної поведінки.

Небезпеку становлять численні структури, що з'явилися останнім часом, котрі пропонують психологічну допомогу й миттєве вирішення психологічних проблем людини, які експлуатують психологічну неграмотність населення. До найнебезпечніших соціально-психологічних явищ, що деформують осо-

бистість, належить субкультура насильства, яка тиражується засобами масової інформації і є непоодиноким явищем у сім'ях, також вона присутня в освітньому середовищі [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні безпека розглядається як одна з найважливіших умов для розвитку суспільства й людства загалом. Деякі дослідники вважають, що концептуалізація ідеї безпеки бере свій початок у XVII ст., а сама ідея на сучасному етапі відображена в нових концепціях національної безпеки. Систематизація наукових, зокрема психологічних, знань про безпеку переконливо засвідчує, що потреба її вивчення в різних аспектах не втрачає і не втрачить своєї значущості. В. Горбулін, С. Пирожков [10] виходять із того, що безпека є своєрідною характеристикою й необхідною передумовою життєдіяльності, прогресивного розвитку та нормального функціонування об'єктів реального світу. Очевидно, що ці об'єкти існують і розвиваються в середовищі, параметри якого формуються під впливом різноманітних, часто взаємопов'язаних та взаємозумовлених чинників, інтегральний складник яких створює певний імовірний рівень потенційних і реальних загроз безпеці. Людина може розвиватися тільки в середовищі з певними параметрами, одним з яких є безпека. Нормальне функціонування людини неможливе бодай без часткового її задоволення. Прийнято вважати, що безпека забезпечується ззовні, а саме умовами, в яких живе людина, які прямо або побічно впливають на неї. Найчастіше безпеку розглядають як відсутність загрози, що означає наявність або збереження в перспективі сприятливих умов життя, що є оптимальними для функціонування й розвитку людини. Аналіз літератури [2; 8; 10; 12] свідчить про те, що безпека – це не лише стан захищеності людини і середовища, але й здатність особистості протистояти несприятливим зовнішнім і внутрішнім впливам.

Існують два головні системоутворюючі види безпеки, а саме фізична й психологічна, а всі інші є похідними та включають їх у свої структури. При цьому психологічна безпека є первинною, позаяк цінності і смисли, уявлення і ставлення людини визначають її поведінку [8].

Постановка завдання. Метою статті є здійснення теоретичного аналізу сучасного стану дослідження феномена психологічної безпеки, пропозиція підходу до вивчення, що має свою структуру і процесуальну логіку прояву, а також виступає інтегративною характеристикою особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен «психологічна безпека особистості» з різними прикметниками займає все більший простір у психологічній науці. Так, результати повнотекстового пошуку (www.science-community.org/uk/poshukvak),

який здійснюється по архівах 658 журналів, показав, що за 0,41 секунду на це поняття є 3 660 000 посилань. Складність феномена психологічної безпеки особистості визначає різноманіття підходів до його дослідження як в Україні, так і у світі. Наукові здобутки В. Бодрова, Г. Зараковського, М. Котика, Г. Ложкіна, Б. Ломова, К. Платонова, В. Рубахіна створюють необхідний фундамент для досліджень означеної проблеми. Проте час не стоїть на місці, нові соціальні реалії вимагають переосмислення відомих фактів та осмислення нових.

Теоретичний аналіз міждисциплінарних засад феномена психологічної безпеки особистості дав змогу виділити такі підходи до розуміння її місця в системі проблем безпеки: дослідження психологічної безпеки як соціокультурного феномена, як стану суспільної свідомості [8]; розгляд психологічної безпеки особистості як стану захищеності і цілісності особистості в соціумі [4]; аналіз психологічної безпеки з точки зору безпеки середовища, а саме освітнього, виховного, професійного, соціального [6]; виокремлення інформаційно-психологічної безпеки особистості і середовища [1].

Психологічна безпека в працях [4; 5; 7] розглядається як багаторівнева, багатовимірна, багатоаспектна система, в яку входять результати оцінювання можливостей реалізації ціннісних орієнтацій і життєвих установок; реакція протидії інформаційно-психологічним впливам зовнішнього середовища, які спрямовані на зниження стійкості системи або зміщення центру стійкості; результати оцінювання можливості реалізації своїх матеріальних і професійних установок у рамках конкретного соціального середовища.

Інтерес дослідників до проблеми психологічної безпеки особистості визначається також її прагматичним значенням, особливо з огляду на тенденцію пов'язувати безпеку особистості з можливістю максимального використання людського ресурсу в різних сферах життєдіяльності.

Аналіз значної кількості наукових робіт [1; 2; 6; 8] дав підставу виокремити низку взаємопов'язаних показників психологічної безпеки особистості, серед яких слід назвати стійкість особистості в середовищі; уміння контролювати себе, керувати своєю поведінкою та емоціями; упевненість у своїх силах, самооцінку, спрямованість особистості; уміння встановлювати міжособистісні відносини; задоволеність собою, самовпевненість, експресивність і життєрадісність; почуття контролю; наявність позитивного досвіду розв'язання проблем; переживання індивідом позитивних/негативних психічних станів, відсутність/наявність занепокоєння, тривожності.

З урахуванням сучасних тенденцій розвитку психологічної науки О. Лазорко розглядає такі компоненти психологічної безпеки, як біологічний (як стан фізичного благополуччя); особистісний (як стан психологічного благополуччя); когнітивний (показник конструктивності мислення); системний (показник життєстійкості як готовності до саморозвитку та взаємозв'язку цих компонентів, що вказують на цю готовність) [6].

До основних складових частин психологічної безпеки особистості Н. Волянук та Г. Ложкін віднесли мотиватори прагнення до безпеки (задоволення базової потреби в безпеці, захист, свобода); стан безпеки та його властивості (рівновага, стабільність, психологічне благополуччя, впевненість); ресурси, які забезпечують стан безпеки (соціальний ресурс – освітній простір, референтне оточення; інтелектуальний ресурс – знання, розум, компетентність; особистісний ресурс – позитивне ставлення до себе, відповідальність, адаптаційний потенціал; фізичний ресурс – фізичне та психічне здоров'я); способи досягнення безпеки, такі як саморегуляція, актуалізація механізмів психологічного захисту та стратегій подолання [4].

Запропонована структурна конфігурація дає змогу підійти до вивчення психологічної безпеки особистості з урахуванням її потреб і мотивів, а також зовнішніх і внутрішніх факторів детермінації.

Неспростовним є той факт, що психологічна безпека – це певна захищеність свідомості особистості від впливів, здатних всупереч її волі і бажання змінити психічний стан, психологічні характеристики й поведінку.

У дослідженнях низки психологів [8] безпека представлена як спосіб специфічного мислення, поведінки і діяльності, певний тонус емоційного настрою, мотивації запобіжних дій людей. Вочевидь, можемо говорити про забезпечення психологічної безпеки в інтересах ефективності особистості. Виявляється це перш за все у стійкості психіки до впливу психогенних факторів, що представлені такими компонентами: мотиваційний, що віддзеркалює спрямованість людини на виконання завдань; емоційний, який проявляється у впевненості; вольовий, який виражається у самовладанні, самоконтролі та саморегуляції; операційний, який об'єднує прийоми й способи діяльності. Рівень розвитку всіх компонентів відображає функціональну надійність психіки і визначає потенційну можливість актуалізації різних стратегій захисту «Я», захисту своєї ідентичності.

Аналіз показав, що у сучасній психологічній науці все частіше акцентується пошук інтегративних, об'єднавчих характеристик,

які відображають у своїй єдності багатоаспектне бачення природної цілісності психічного явища. Один із напрямів пошуку пов'язаний з обґрунтуванням таких регуляторних процесів, як цілепокладання, антиципація, прийняття рішення, прогнозування з точки зору їх інтегративного потенціалу [3]. У цьому напрямі психологічну безпеку можна визначити як інтегративну характеристику особистості, що визначає її можливість і здатність до самозбереження. Інтеграція – це стан зв'язаності окремих диференційованих частин і функцій системи, особистості загалом, а також процес, що веде до такого стану. Відповідно, психологічна безпека як інтегративна характеристика особистості – це поняття, що вміщує в себе психічні стани людини, що відображаються на безпеці життєдіяльності; властивості особистості, які віддзеркалюють безпеку її життя та діяльності; психічні процеси, які породжені життям і діяльністю людини та мають вплив на її безпеку.

Розкриття сутнісного змісту цього постулату знаходимо в працях А. Романовича, котрий вважає, що безпека – це «здатність об'єкта (явища або процесу) зберігати свої системоутворювальні властивості, основні характеристики (параметри, цілісність, якісні характеристики) за регресивних (шкідливих, дезорганізуючих, деструктивних, руйнівних) впливів із боку різних предметів зовнішнього або внутрішнього середовища» [9, с. 53].

Адекватною філософською основою для апріорної спроби розгляду психологічної безпеки як інтегративної характеристики особистості є теорія і методологія синергетики, яка описує закономірності функціонування та розвитку цілого, а також процеси, що ведуть до більшої або меншої цілісності. При цьому визначальною є центральна ідея синергетики про атрибутивність організації, згідно з якою організованість – це вихідний і необхідний стан світу, основа його існування й розвитку (тобто світ від початку синергетичний). З цього положення випливає, що в будь-яких системах є власні інтегративні процеси, спрямовані на підвищення взаємозв'язків між компонентами системи, що протидіють руйнівному впливу зовнішнього середовища.

Психологічну безпеку особистості як інтегроване утворення також розглядає у своїх роботах А. Харченко [12]. На його думку, цей конструкт охоплює психологічну захищеність від негативних впливів і психологічного насильства, за якої забезпечується захист психологічного здоров'я і задоволені базові потреби у самозбереженні, та психологічну незалежність, що забезпечує можливості усвідомленого саморозвитку. За такого підходу безпека особистості може бути різною,

а саме високою або низькою, залежно від особистісних характеристик, рівня освіти, потреб, мотивів. Низький рівень психологічної безпеки – це відчуття постійної потенційної загрози через невизначеність вирішення низки оперативних і довгострокових проблемних ситуацій, через неможливість передбачити результати своїх дій у будь-який час та в будь-якому місці. Високий рівень психологічної безпеки – це відчуття постійної задоволеності умовами свого існування в матеріальній і професійній сферах.

Психологічну безпеку А. Журавльов, Н. Тарабріна розуміють як інтегративну характеристику суб'єкта, що віддзеркалює ступінь задоволеності його базової потреби в безпеці, що визначається за інтенсивністю переживання психологічного благополуччя/неблагополуччя [8, с. 9].

Процес актуалізації психологічної безпеки особистості передбачає відображення нею зовнішніх умов у вигляді певної суб'єктивної внутрішньої моделі, яка слугує основою для попереднього психологічного програмування дій, їх регуляції в будь-якій діяльності. Іншими словами, психологічна безпека є цілісною системою процесів, «результатом протікання яких є відповідність потреб, можливостей суб'єкта відображуваним характеристикам реальної дійсності» [13, с. 199].

При цьому у кожній конкретній особистості є індивідуальний ступінь переживання безпеки, який залежить від індивідуального осмислення дійсності у всій сукупності соціальних процесів, подій, відносин. Важливо відзначити, що незалежно від того, в якому стані перебуває людина (небезпека, безпека, нейтральність), її уявлення про безпеку інваріантні. За посилення загрози варіативність використовуваних способів досягнення безпеки збільшується, тобто стан небезпеки є стимулом для актуалізації внутрішніх ресурсів людини, її можливостей, спрямованих на нівелювання загрози.

До типових способів досягнення особистісної безпеки Н. Харламенкова відносить самоаналіз, позитивне мислення, просоціальну поведінку. Емпіричним шляхом дослідниця виявила, що самоаналіз і позитивне мислення дають змогу особистості впоратися з небезпекою раціональним способом, змінити ставлення до неї, прийняти адекватне рішення. Зв'язок фізичної загрози із самоаналізом, на перший погляд, здається артефактним. Однак самоаналіз як універсальна, загальна особистісна стратегія дуже варіативний. За умови фізичної загрози він виконує функції оцінки своїх сил, контролю рівня збудливості, імпульсивності. За умови загрози психічного благополуччя самоаналіз спрямований на дослідження і зміну

«Я», за умови загрози соціального самотності – на аналіз відносин [11, с. 154].

До функцій психологічної безпеки Н. Шликова відносить розвиток функціонального комфорту, підтримку високого рівня нервово-психічної та енергетичної економії, оптимізацію резервних можливостей людини в діяльності, нейтралізацію впливу екстремальних факторів, стабілізацію мотиваційно-потребнісних механізмів, упорядкування соціальних контактів, психофізіологічне регулювання [13, с. 12].

Висновки з проведеного дослідження.

Узагальнюючи проведений теоретичний аналіз, доходимо висновку, що психологічна безпека є інтегративною характеристикою особистості з усіма ознаками самоорганізації і самоуправління. Психологічна безпека вміщує в себе психічні стани людини, що відображаються на безпеці життєдіяльності; властивості особистості, які віддзеркалюють безпеку її життя та діяльності; психічні процеси, які породжені життям і діяльністю людини та мають вплив на її безпеку. Результати дослідження дають змогу стверджувати, що психологічна безпека – це іманентно притаманна особистості здатність зберігати свої системоутворювальні властивості, основні характеристики за регресивних (шкідливих, дезорганізуючих, деструктивних, руйнівних) впливів із боку різних предметів зовнішнього або внутрішнього середовища.

Перспектива подальших досліджень полягає у виявленні взаємозв'язків емпіричних референтів психологічної безпеки особистості та визначенні їх вагових коефіцієнтів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баева И. Психологическая безопасность в образовании : монография. Санкт-Петербург : СОЮЗ, 2002. 271 с.
2. Бодров В. Психологические проблемы безопасности в профессиональной деятельности. *Проблемы психологической безопасности* / отв. ред. А. Журавлев, Н. Тарабрина. Москва : Институт психологи РАН, 2012. С. 257–277.
3. Воляннюк Н., Ложкин Г. Интегративные психические процессы регулирования деятельности. *Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2015. № 3 (45). С. 57–65.
4. Воляннюк Н., Ложкін Г. Наукові маркери психологічної безпеки особистості майбутнього фахівця технічного профілю. *Професійне становлення особистості*. 2015. № 4. С. 36–42.
5. Котик М. Психология и безопасность. Таллин : Валгус, 1981. 408 с.
6. Лазорко О. Психологія безпеки особистості як суб'єкта професіоналізації : дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» (053 – Психологія) ; Харківський національний університет імені В. Каразіна. Харків,

2017. 536 с. URL: http://psychology.univer.kharkov.ua/Doky1718/lazorko_diss.pdf.

7. Платонов К., Шварц Л. Очерки психологии для летчиков. Москва : Военное издательство Министерства вооруженных сил Союза ССР, 1948. 188 с.

8. Проблемы психологической безопасности / отв. ред. А. Журавлев, Н. Тарабрина. Москва : Институт психологии РАН, 2012. 440 с.

9. Романович А. Развитие и безопасность социоприродных систем : автореф. дисс ... докт. философ. наук : спец. 09.00.08. Москва, 2003. URL: <http://cheloveknauka.com/razvitie-i-bezopasnost-sotsioprirodnih-sistem>.

10. Система оцінок зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз національній безпеці України : науково-

інформаційний збірник / заг. ред. В. Горбулін ; наук. керівник А. Качинський. Київ : Євроатлантикінформ, 2005. 229 с.

11. Харламенкова Н. Личностная безопасность и стратегии ее достижения. *Проблемы психологической безопасности*. Москва : Институт психологии РАН, 2012. С. 133–159.

12. Харченко А. Психологічна безпека особистості викладача вишу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (2). С. 443–450.

13. Шлыкова Н. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности. Тверь : Триада, 2004. 151 с.